

УДК 82.+94(2)
ББК83.3 (0)4

**ТАРҶУМАИ ОСОРИ ТАҶРИХӢ
ДАР МИСОЛИ ТАРҶУМАИ “КИТОБ
АЛ-ФУТУҲ”-И ИБНИ АЪСАМ**

Ҳамробоев Насимҷон Абдуллоҷонович,
н.и.филол., докторанти ДДХ ба номи
акад. Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА
ИСТОРИЧЕСКИХ ЛЕТОПИСЕЙ НА
ПРИМЕРЕ «КНИГИ ЗАВОЕВАНИЙ»
ИБН АСАМА**

Ҳамробоев Насимдҷон
Абдуллодҷонович, к.ф.н., докторант
ХГУ им. акад. Б.Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)

**THE PECULIARITIES OF TRANSLATION
OF HISTORICAL CHRONICLES ON THE
EXAMPLE OF «THE BOOK OF
CONQUEST» DONE BY IBN ASAM**

Hamroboev Nasimjon Abdullojonovich,
candidate of philological sciences,
Associate Professor, claimant for Doctor's
degree of KhSU named after acad. B.
Gafurov (Tajikistan, Khudjand)
E-MAIL: knasim@mail.ru

Калидвожаҳо: “Китоб ал-футуҳ”, Ибни Аъсам, Муҳаммад Ҳиравӣ, Муҳаммад
Мобиҷинободӣ, тарҷума аз арабӣ ба форсӣ, Воқидӣ, тарҷумаи маъноӣ

Мақола ба таҳқиқи мавзӯи тарҷумаи осори таърихӣ бахшида шуда, муаллиф пеш аз ҳама дар бораи тарҷумаи “Китоб ал-футуҳ”-и Ибни Аъсам, ки яке аз таърихномаҳои муътабари асри XII ба шумор меравад баҳс мекунад. Муаллиф фатҳномаҳоро ба ду навъ ҷудо намуда, аз он сабаб, ки муаллифи “Китоб ал-Футуҳ” ҷузъиёти ҳодисоти адворро нисбат ба фатҳномаҳои дигар муфасссалтар нақл намудааст, онро аз зумраи китобҳои таърихи умумӣ медонад. Таърихномаи мазкур бо номҳои “Китоб ал-Футуҳ”, “Тарҷумаи Таърихи Аъсами Кӯфӣ”, “Футуҳоти Шом”, “Футуҳи Аъсам”, “Таърихи Футуҳ” маъруфият дошта, фарогири ҳодисоту воқеоти солҳои 630-808 мебошад. Дар мақола зиндагинома ва фаъолияти илмӣ Ибни Аъсам ва мутарҷим – Муҳаммади Ҳиравӣ мухтасар баён гашта, шеваи нигоҳи асар ва нави равиши тарҷума бо мисолҳо тавзеҳ ёфтаанд.

Ключевые слова: «Книга завоеваний», Ибн А`сам, Мухаммад Хирави, Мухаммад
Мобиджнободи, перевод с арабского на персидский, Вокиди, смысловой перевод

Анализируются проблемы перевода исторических трактатов с арабского языка на персидский на примере одной из авторитетных летописей XII века - «Китоб ал-футух» («Книга завоеваний») Ибн А`сама. Книгу завоеваний автор делит на две части: в первую часть входят летописи, где излагаются сведения о завоевании всех исламских стран, такие как «Футух ал-булдон» («Завоевание стран») Ахмада ибн Яхья Балзури. Вторая часть объединяет летописи, посвященные завоеванию отдельных городов и регионов. «Книгу завоеваний» Ибн А`сама, известную также под названиями «Тард-жумаи «Та`рихи А`сами Куфи» («Перевод «Истории А`сама Куфи»», «Футухоти Шом» (Завоевание Сирии), «Футухи А`сам» («Книга завоеваний А`сама»), «Таърихи

футух» («История завоеваний») и описывающую события 30-80 годов, автор статьи относит ко второй группе. Также подвергнуты анализу жизнь и научная деятельность Ибн А`сама, переводчика летописи Мухаммада Хирави, и сопоставляются стиль изложения оригинала и манера слога персидского перевода.

Key words: «The Book of Conquest», Ibn Asam, Muhammad Khiravi, Muhammad Mobidge nobody, translation from Arabic into Persian, Vokidi, meaningful translation

The article dwells on the problem of translation of historical treatises from Arabic into Persian on the example of one of the most authoritative chronicles of the XII-th century - «Kitob al-Futuh» (The Book of Conquests) done by Ibn Asam. The author divides the book into two parts: the first part unites the chronicles in which the data about all Islamic countries is expounded, such as «Futuh al-Buldon» (The Conquest of Countires) by Ahmad ibn Yakhya Balozuri. The second part unites the chronicles devoted to the conquest of certain cities and regions. To the second group the author appertains «The Book of Conquest» by Ibn Asam known also under the titles «Tarjumai «Tarikhi Asami Kufi» (The Translation of «Asam Kufi's Story»), «Futuhoti Shom» (The Conquest of Syria), «Futuhi Asam» (The Book of Asam's Conquests), «Tarikhi Futuh» (The History of Conquests) and describing the events of the 30-ies – the 80-ies. The author analyzes also the lives and scientific activities of Ibn Asam and Muhammad Khiravi; the latter being the translator of the chronicle; he correlates the style and manner of reproduction of both the original and the Persian translation.

Маълум аст, ки улуи таърихнигорӣ ба чанд шоҳаҳои гуногун ва равишҳои мухталиф, аз ҷумла таърихи умумӣ, таърихи марбут ба пайдоиши ислом, таърихи хонадонӣ ё худ сулолаӣ, сиранигорӣ, ғазавотнависӣ, футухотнависӣ ва ғайра тақсим мешавад. Яке аз шоҳаҳои пурбори он футухотнависӣ буда, муҳаққиқон ин шохаро идомаи анъанаи ғазавотнависӣ ва оғози онро қарни IX-милодӣ доништаанд (1, 1, с. 292).

Дар баробари тадвин ва таълифи фатхномаҳо бо кӯшиш ва ҳиммати муаррихони қарни сеюми ҳиҷрӣ инчунин маълумоти зиёде дар боби вазъи фарҳангиву иқтисодии сарзаминҳои истилоёфта низ ҷамъоварӣ шудааст. Осори таълифшудаи ин навъи улуи таърихнигориро метавон ба ду даста тақсим кард. Якум сарчашмаҳое, ки дар батни худ ахбори фатҳи ҳамаи сарзаминҳои исломиро фаро гирифтаанд, ба монанди таърихномаи мӯътабари “Футух ул-булдон”-и Аҳмад ибни Яҳёи Балозурӣ. Дуюм, сарчашмаҳое, ки дорои маълумот ё худ таърихи фатҳи шаҳру ноҳияҳои хос буда, танҳо гузоришҳои марбут ба ҳамаи сарзаминро фаро гирифтаанд, ба монанди таърихномаи “Футух уш-Шом”-и Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Азӣ ва “Футух-уш-Шом”-и Муҳаммади Воқидӣ ва ғайра.

Фатхномаҳое, ки дар нимаи аввали қарни чоруми ҳиҷрӣ аз ҷониби муаррих ва муҳаддиси маъруф Абӯмуҳаммад Аҳмад ибни Аъсами Кӯфии Киндӣ (ваф.314/926) навишта шуда, дар қарни шашум аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, “Китоб ал-Футӯҳ” мебошад. Дар бораи масири зиндагӣ ва таърихи таваллуди Ибни Аъсам, мутаассифона, дар манобеи таърихӣ маълумоти кофӣ дар даст нест, танҳо соли вафоти ӯ дар китоби “Мӯъҷам-ул-удабо”-и Ёкути Ҳамавӣ соли 314/926 сабт шуда, дар баъзе донишномаву луғатномаҳо (2) саҳван 214/829 дарҷ ёфтааст. Номи муаллиф низ дар маъхазҳо ба гунаҳои мухталиф, ҷое Абӯмуҳаммад Аҳмад ибни Аъсам (3, 1, с.319; 4, 2, с. 235) ва ҷое Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Алӣ ибни Аъсам (5,

1, с. 206) зикр шудааст. “Мӯъчам-ул-удабо” аз қадимтарин сарчашмаҳоест, ки дар бораи Ибни Аъсам гузориш медиҳад. Аз ин рӯ, Ёкути Ҳамавӣ танҳо ду китоб – “Китоб-ул-футӯҳ” ва “Китоб-ут-таърих”-ро (4, 2, с.235) сарехан аз муаллафоти Ибни Аъсам доништа, таърихи вафоти ӯро низ бо гузориши зерин таъйид менамояд: “...Ибни Аъсам ғайр аз «Китоб-ул-футӯҳ» китоби дигаре бо номи «Китоб-ут-таърих» дар шарҳи вақоеи таърихӣ аз замони Маъмун (218/833) то ал-Муқтадирбиллох (ваф.320/932) ба риштаи таҳрир даровардааст...”(4, 2, с. 235). Аз қавли Ёкут бармеояд, ки Ибни Аъсам ҳодисоти солҳои 833-932-ро дар “Китоб-ут-таърих”-и худ ворид намудааст ва Ёкут он китобро дидааст. Аз ин ҷо вафоти Ибни Аъсамро соли 214/829 пиндоштан амрест бемантиқ, зеро чигуна соҳиби “ал-Футӯҳ” метавонист воқеаҳои сад соли ояндаро дар китобаш қайд намояд.

Таърихномаи Ибни Аъсам дар байни манобеи таърихӣ бо номҳои “Китоб ал-Футӯҳ”, “Тарҷумаи Таърихи Аъсами Кӯфӣ”, “Футӯҳоти Шом”(3,ҷ.1,317), “Футӯҳи Аъсам”, “Таърихи Футӯҳ” маъруфият дошта, бино бар қавли аксари муаррихону муҳаққиқон, аз мӯътабартарин ва мӯътамадтарин таърихномаҳо махсуб меёбад.

“Китоб-ал-футӯҳ”дар бати худ ҳодисоту воқеоти солҳои баъд аз вафоти Пайғомбар то давраи хилофати Ҳорунаррашид (ваф.193/808), ҳоссадан таърихи фатҳу истилои Ироқу Хуросон, Арманистону Озарбойҷон ва густаришу нуфузи дини ислому забони арабӣ дар Эронзамин ва мамолики дигарро фаро гирифтааст.

Ҳарчанд китоби “ал-Футӯҳ”-и Ибни Аъсам унвони “Фатҳнома”-ро дорад ва ба ҳайси “фатҳнома” шинохта шудааст, аммо аз мӯҳтавои он аён мегардад, ки ахбор ва иттилооти дар он дарҷёфта ба гузоришоти “Таърихи Табарӣ”, “Ахбор-ут-тивол”, “Таърихи комил”-и Ибни Асир монандӣ дорад. Аз ин лиҳоз, ин китоб аз зумраи таърихномаҳои умумӣ махсуб меёбад, зеро муаллиф ҷузъиёти ҳодисоти адворро нисбат ба фатҳномаҳои дигар муфассалтар нақл намудааст.

Таъкиди як нукта ин ҷо зарур аст, ки ҳарчанд муаллиф ҳодисоту воқеоти шундаву дидаашро муфассал бозгӯ намудааст, вале дар нақли он равиши таркибиро интихоб намуда, аз зикри ривоёти мухталиф ва санадҳои зиёде як воқеа худдорӣ кардааст. Муаллиф шеваи интихобкардаашро дар тарҷума чунин баён доштааст:

«وَقَدْ جَمَعْنَا سَمْعَتَيْنِ وَإِيَّاهُمُ عَلَى خِلَافَاتِهِمَا قَوْلُهُ دَيْتًا وَاحِدًا عَلَى نَسَقٍ وَاحِدٍ»

(6, 2, с.369,490)

Ин матлаб дар тарҷумаи Ҳиравӣ чунин бозгӯ мешавад: “Чунин гӯяд Аҳмад ибни Аъсами Кӯфӣ, раҳматуллоҳи алайҳ, ки ин ахбор аз сикоти мӯътамадон ва ҷамоате, ки ба сидқи лаҳча ва ҳусни сират маъруфу мазкур буданд, сирран ва ало нийатан шундаи ва ривоёти эшон агарчи ба луғоти мухталиф буд, чун ба маънӣ тафовут надошт, онҳоро дар як силк кашидам”(7, с. 442).

Ҳамчунин муаллиф на ҳама вақт аз зикри манобеъ ё ровиёни ҳикоят имтиноъ варзидааст, балки аксаран силсилаи ровиёнро соқит намуда, танҳо бо ибороти “Воқидӣ гуфта...” ё “Мадоинӣ мегӯяд...”, ҳикоятро оғоз намудааст. Ҳарчанд муаллиф таъкид менамояд, ки аҳодиси ровиёнро омехта ва бо дигар ривоятҳо муқоиса намуда, аз маҷмӯи онҳо гузоришоти мукаммали таърихӣ омода сохтааст, аммо аз матни асар маълум мегардад, ки манобеи ҳикоятҳои Ибни Аъсам бештар аз ривоёти Мадоинӣ гирифта шуда, дар баробари ин аз аҳодиси китоби “Ахбор ар-русул ва-л-мулк” ва гуфтаҳои Абӯмуҳнафу Воқидӣ ва Зухриву Қалбӣ зиёд истифода намудааст.

Ҳамзамон аз ашъори мазкур дар “Китоб-ал-футӯҳ” бо сархати “ли муаллиф”, яъне “аз муаллиф” ва аз абёти дар “Мӯъҷам ул-удабо” бо зикри “...аз ашъори Ибни Аъсам...” (4, 2, с. 236) таъкидгашта маълум мегардад, ки соҳиби “Китоб-ал-футӯҳ” таъби шоирӣ низ дошта, тавассути сарчашмаҳои дигар як микдор шеърҳои ӯ то имрӯз расидаанд.

“Китоб-ал-футӯҳ”-и Ибни Аъсам соли 596/1199 бо дастуру супориши яке аз бузургони Хуросон, ки мутаассифона аз ному насаби ӯ хабаре нест, ба забони форсӣ қисман тарҷума шудааст. Бо супориши кадоме аз амирон ё вазирон тарҷума шудани асар низ то имрӯз аниқ муайян нагаштааст. Танҳо тибқи ишораи ҳуди мутарҷим, гуё ӯ кори хешро бо дастури яке аз соҳибдавлтон, ки “ифтихори ақобири Хоразму Хуросон” (7, с. 22) буда, бо ҳиммати ӯ бинои масҷиду мадраса ва хонақоҳу китобхонаи Тоибод дар аввалҳои соли 596/1199 сохта шудааст, ба анҷом расонидааст. Инчунин мутарҷим ҳомии кори хешро бо алқоби ифтихории “Муаййид ул-мулк”, “Қивом уд-давла ва-д-дин”, “Тоҷ ул-ислом ва-л-муслимин”, “Эҳё ал-мулк ва-с-салотин”, “Зиё-ул-миллат”, “Соҳиб-ус-сайф ва-л-қалам” (7, с. 26) ёдовар шуда, аз шӯҳрат ва мақоми волои ӯ дар тарҷума хабар додааст.

Ба андешаи Муҳаммад Қазвинӣ яке аз ходимони вузарои Хоразмшоҳиён – Муҳаммади Ҳиравӣ мутарҷими асар мебошад. Чун таърихи 596/1199 дар дебочаи тарҷума дарҷ ёфтааст, шояд мутарҷим бо дастуру супориши Текиши Хоразмшоҳӣ (ваф.596) ё писараш Алоуддини Хоразмшоҳӣ “ал-Футӯҳ”-ро тарҷума карда бошад.

Аз ахбори сарчашмаҳо, пеш аз ҳама аз қавли ҳуди мутарҷими асар, ки ба унвони муқаддима баён доштааст, чунин истинбот мегардад, ки мутарҷими “Китоб ал-Футӯҳ” “...Муҳаммад ибни Аҳмад ал-Муставфӣ ал-Ҳиравӣ...” (7;12) мебошад. Номии мутарҷими асар низ дар манобеи таҳқиқӣ ба гунаҳои мухталиф сабт шуда, сабаби ихтилофи назари муҳаққикон гаштааст. Ҳуди мутарҷим дар муқаддима худро Муҳаммад ибни Аҳмади Муставфӣ муаррифӣ менамояд ва мусахҳеҳи тарҷумаи “ал-Футӯҳ” низ аз номи дигари мутарҷим дар таҳқиқоти худ чое ишора накардааст. Ҳамчунин ховаршинос Ҳермон Эте низ мутарҷими “ал-Футӯҳ”-ро Муҳаммад ибни Аҳмад пиндоштааст, аммо дар “Кашф уз-зунун”-и Ҳоҷӣ Халифа, “Луғатнома”-и Деххудо ва “Таърихи адабиёт”-и Сафо бошад номи мутарҷим Аҳмад ибни Муҳаммад кайд шудааст, ки ба иттифоқи муҳаққикон (8, с. 25) ғалат мебошад.

“Китоб-ал-футӯҳ”-ро ба чуз аз Муҳаммад ибни Аҳмади Ҳиравӣ нафари дигаре, ки ҳамноми Ҳиравӣ будааст ва танҳо бо нисбаи худ аз мутарҷими аввал тафовут доштааст, яъне Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Абӯбақри Мобиҷнободӣ низ тарҷума кардааст. (7;26) Вале аз ҷониби ду нафар тарҷума шудани “Китоб-ал-Футӯҳ” мавриди шакку шубҳаи баъзе аз муҳаққикон гаштааст. Аммо иттифоқи муҳаққикон (9, ҷ.3,26;10,248) дар он аст, ки мутарҷими аввал, яъне Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Абӯбақри Муставфӣи Ҳиравӣ воқеоти то замони хилофат Абӯбақро тарҷума намуда, умри ӯ ба поён расидааст ва қисми боқимондаи онро Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Абӯбақри Мобиҷнободӣ тибқи ҳамаи дастуре, ки аз тарафи амири Хоразм ва Хуросон барои мутарҷими аввал содир шуда буд, тарҷума кардааст. (7, с. 12).

Матни интиқодии тарҷумаи “Футӯҳ” аз ҷониби донишманди шинохтаи эронӣ Ғуломризои Таботабои Мачд тасхех шуда, соли 1372 дар Техрон, дар ҳаҷми 924 саҳифа аз ҷоп баромадааст. Ғуломризои Таботабои Мачд натиҷаи таҳқиқи хешро дар муқаддимаи китоб муфассал баён намуда, қулли матолиби тарҷумаро, берун аз

матн, ба шаш фасл тақсим менамояд ва таълиқоти ҳар як фаслро дар охири китоб замима намудааст, ки ин муқаддимаю дастабандии фаслҳо ва таълиқоту тавзеҳоти пурмӯҳтаво арзиши асарро боз ҳам боло бурдааст.

Мусахҳеҳи тарҷумаи “Футӯҳ” дар асоси ҳашт нусхаи дар даст доштааш таъкид менамояд, ки дар муқаддимаи ин нусхаҳо ба тарҷумони дуҷум, яъне Мобижнободӣ ишорае намеравад ва танҳо дар ду нусхаи Дабири Сиёкӣ, ки нусхаҳои муътабар ва мутааххир (солҳои 1615-1624) шинохта шудаанд, ба мутарҷими дуҷум чунин ишора шудааст: “Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Абӯбакр ал-Мосарнободӣ (мутарҷими дувум) баъд аз даргузашти олими аҳас муҳтарам разиуддин, сайидулқуттоб, амирушшуаро Муҳаммад ибни Аҳмад ал-Муставфӣ аз-Завӣ иқдом ба ин тарҷума ва идомаи кори ӯ намудааст” (7, с. 21).

Ховаршинос Ҳермон Эте низ зимни нақди сабку услуби тарҷумаи “ал-Футӯҳ” назари хешро оид ба мутарҷимони асар чунин иброз менамояд: “Ин китоб низ монанди “Таърихи Балъамӣ” бо сабки сода, ки барои умум мафҳум аст, навишта шудааст, ки аз ин лиҳоз хусусан маҷнун мутарҷими дувум ҳастем. Вай бахши тарҷумаи мутарҷими аввалро, ки шарҳи давраи хилофати Абӯбакр мебошад, таҷдиди назар ва содатар намудааст» (10, с. 284). Аз ин ҷо маълум мегардад, ки Можинободӣ дар таҳрири тарҷумаи Ҳиравӣ низ даст дошта, ба он тағйиру иловаҳо ворид намудааст.

Бо вучуди аз ҷониби ду нафар тарҷума шудани “Китоб ул-футӯҳ” матни асли ба пуррагӣ қисвати тарҷумаро ба бар накардааст. Ба эҳтимоли пажӯҳишгарон шояд нусхаи дастраси мутарҷим дорои ҳамин миқдор матолиб буда бошад, ё бо сабабҳои дигар, ки то ҳол муайян нашудаанд, қисми боқимондаи асар аз қалами тарҷума берун мондааст.

Дар бораи сабку услуби тарҷумаи “ал-Футӯҳ” ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки тарҷумаи мазкур дар айёми ривочу густариши забон ва адабиёти форсӣ рӯи қор омадааст. Маълум аст, ки дар қарни чаҳорум ва аввалҳои қарни панҷуми ҳиҷрӣ насри порсӣ роҳи тақомилро паймуда, дар нимаи дуҷуми қарни панҷум ба давраи авҷи ташаккул ва дар қарни шашум ва аввалҳои қарни ҳафтум бошад ба ҳоли пухтагиву равонӣ мерасад, (11, с. 1154) дар ҳоле, ки асри шашум қарни насри фанӣ шинохта шудааст. Насри он давра монанди шеър бо истифодаи санъатҳои адабӣ, тақаллуфоти суварӣ ва сачъҳои муқаррару овардани ҷумлаҳои мутародифулмаънӣ ва мухталифуллафз мутавассил гардида, (12, с. 330) муаллифону мутарҷимон барои изҳори фазлу исботи арабидонии хеш лафзҳо ва калимоти тозӣ ва шавоҳиди шеърӣ арабию форсиро дар осори мансури худ фаровон истифода мекардаанд. Аммо, тарҷумаи “Футӯҳ”, ки дар ин марҳила тадвин гаштааст, ба шарофати мутарҷимон аз ин вежагиҳо орӣ буда, пухтагиву равонӣ ва ҳолӣ аз тақаллуф будани матни тарҷума ин гуфтаҳо таъйид месозад. Барои муаллиф гаштани ин андешаҳо, тасмим гирифтани якчанд вижагиҳои тарҷумаро, ки ҳангоми муқоисаи матни арабии Ибни Аъсам бо тарҷумаи форсии мансуб ба Ҳиравӣ ба назар расиданд, ин ҷо бо чанд нукта баён созем.

Якум, мутарҷим баробари тарҷума намудани асар, бо истифода аз сарчашмаҳои дигар, дар ислоҳ ва муайян намудани баъзе номҳои муҳаммондаи ашхос кӯшидааст, ки ин амр шоистаи таҳсин мебошад. Ба ҳукми мисол, Ибни Аъсам ҳангоми нақли қиссаи асҳоби Муовия, ба марди номуайян ишора намуда, мегӯяд:

(6, с. 128) «فَرَزْدَنْدَرَجُلٌ لَمِنْ حَبَابِ مُعَاوِيَةَ يَقُولُ...»

мутарчим бошад, ин матлабро чунин тарчума мекунад: “Муовия ибни Захҳок ибни Суфён..., ки дар дил амиралмўмининро дўст медошт...китъае шеър гуфт...”(7,172). Яъне, мутарчим ин чо номи “мард”-и мубҳаммонда “Муовия ибни Захҳок ибни Суфён” буданашро муайян кардааст, ки ингуна мисолҳо дар тарчума зиёд ба назар мерасанд.

Дуюм, аз муқоисаи матн бо тарчума маълум мегардад, ки мутарчим баробари ҳазфу талхис намудани гузоришҳои муаллиф боз матолиби зиёдеро ба тарчума илова намуда, аз нигоҳдории амонати матн даст кашидааст, ки мисоли онро метавон дар фаслҳои мухталиф дарёфт намуд. Мутарчим иловаҳои худро бештар аз сарчашмаҳои дигари таърихӣ, ба монанди, “Таърих-ур-русул ва-л-мулк”-и Табарӣ, “Воқеаи Саффин”-и Насри ибни Музоҳами Мункирӣ (ваф.212), “Китоб-ур-радда”-и Воқидӣ (ваф.207) ва ғайра ахз намудааст. Чунонки, дар тарҷумаи бахши хилофати Абӯбакр, мутарчим бо илова намудани матолиби берун аз матн, то ҳадде аз тарчума дур рафтааст, ки дар натиҷа, ба ивази он ки тарчума бо матни “ал-Футӯҳ” як навъ бошад, баръакс бештари он бо матни “Китоб-ур-радда”-и Воқидӣ ҳамоҳанг гаштааст. Масалан, ҳангоми нақли воқеаҳои давраи хилофати Абӯбакр, мутарчим ҳашт байт аз ашъори Абулҳайсам ибни Тайҳонро бо тарҷумааш илова намудааст, ки дар матни аслии ин ашъор дида намешавад, аммо дар “Китоб-ур-радда”-и Воқидӣ айнан омадааст. (7, с. 4;6, 1, с.54; 13, с. 30) .

Дар ҷои дигар, ҳини нақли қиссаи машварат кардани Абӯбакр бо асҳоб дар бобати лашкаркашӣ ба Рум иловаи ҳайратовари мутарчим ба назар мерасад, ки чун Абӯбакр андешаи Алиро дар ин мавзӯ мешунавад, мегӯяд: “Маро шод кардӣ, Худо туро шод кунад”(7, с. 55) ин матлаб айнан дар матни арабӣ омадааст. Аммо мутарчим ин чо мавзӯро идома дода, матлаби зерини берун аз матнро чунин илова мекунад: “«...пас, рӯй ба ёрон овард (Абӯбакр - Н.Х.)ва гуфт: эй мусулмонон, ин мард (Алӣ) вориси пайғамбар аст, ҳар кӣ дар сидки ӯ ба гумон барад, бегумон мунофиқ бошад...” (7, с. 55). Ин матлаб аз иловаҳои мутарчим буда, дар матни арабӣ дида намешавад.

Дар тарҷума баробари тағйири иловаҳои зиёд ҳазфи бисёр низ ба назар мерасад. Чуноне ки мутарчим дар муқаддима таъкид менамояд, ки “...ин тарҷумаро тамоми бояд қард ва онро ба иборати сахл, ки дар забонҳо мутадовил аст ва ашъори тозӣ ва муқаттаоту раҷазҳое, ки дар аснои муҳориба мегуфтанд бигузошт, то ҳаҷми китоб аз ҳадди эътидол нағзарад”(7, с. 22-23). Яъне сабаби маҳзӯфоти хешро мутарчим аз ҳадди эътидол нагузаштани ҳаҷми китоб шуморида, матолиби ҳазфшударо танҳо аз қасидаву ашъори арабӣ донистааст. Аммо, ҳангоми муқоиса аён мегардад, ки мутарчим ба ҷуз аз ашъору қасидаҳо, инчунин дар аксари маврид асомии ровиён ва асноди ҳикоят, аҳодиси набаӣ, иттилооти илҳокгардида ва берун аз баҳси мавзӯ, ҳулосагӯӣҳои бемавридро ҳазф ва аз тарҷума берун намудааст.

Ба унвони мисол метавон аз ҳазфи асомии ровиён, ки Ибни Аъсам дар китобаш аксаран аз эшон ривоят кардааст ва дар баробари ин манобеи аслии гузоришоти муаллиф маҳсуб шудаанд ёдовар мешавад. Муаллиф дар ҷилди чоруми “ал-Футӯҳ” дар оғози ҳикояти қиёми Ҳусайн ибни Алӣ ва Язид ибни Муовия (6, 4, с. 322) қомилан як саҳифаро ба баёни номи ин ровиён ва манобеи гузоришоти худ ҷудо намудааст. Аммо мутарчим мўҳтавои як саҳифаро бо ибораи “...чунин гўянд”(7, с. 758) талхис намуда, асомии қуллӣ ровиёни ин қиссаро ҳазф намудааст.

Дар чилди дуёми “ал-Футӯҳ” Ибни Аъсам хангоми накли вафоти халифа Умар хабари аз чониби Алӣ шуста кафан карда шудани Умарро аз Ҷаъфар ибни Муҳаммад ривоят кардааст. (7, с. 4;6,1, с. 54;13, с. 30) Аммо дар тарҷумаи Ҳиравӣ ин хабар коми-лан ҳазф гардида, ба ивази он мутарҷим накли бесанаду бешоҳидро ба тариқи зайл илова намудааст: “Ривоят кунанд, ки Алӣ ибни Абӯтолиб шустани амиралмӯъминин Умарро ба Афлаҳ фармуд, ўро бишуст, ханут кард ва кафан пӯшонид» (7, с. 274).

Гузашта аз ин, мутарҷим хангоми тарҷума пайдарҳамии ҳодисоту воқеотро тағйир дода, онҳоро аз нигоҳи ҳеш танзим намудааст. Яъне мутарҷим баробари мӯҳтавои китобро аз нигоҳи ҳеш дастабандӣ намудан сохтори матн ва тартиби хронологии онро низ дигаргун сохтааст, ки ин амр аз каму костихои тарҷума ба ҳисоб мервад ва аз риоя нашудани амонати муаллиф хабар медиҳад.

Ҳамчунин дар тарҷума ашъори зиёд аз қалами тарҷума бидуни шарҳу тавзеҳ берун мондаанд, (7, с. 494, 519, 551, 552...) дар ҳоле, ки мутарҷим дар муқаддимаи ҳеш сабаби тарҷумаи китобро чунин тавзеҳ медиҳад: “...Аммо мебоястӣ, ки касе ин китобро аз ибороти арабӣ ба порсӣ овардӣ то аҷамӣ чун арабӣ дарёфтӣ ва балхӣ чун кархӣ воқиф шудӣ, тарозӣ чун ҳичозӣ бидонистӣ ва розӣ чун тозӣ мутталеъ гаштӣ...” (7, с. 55).

Ногуфта намонад, ки аксари ашъори тарҷуманашуда ба бахши дуёми тарҷумаи “ал-Футӯҳ” мутааллиқ буда, то давраи хилофати Алӣ танҳо дар ду маврид ва оғоз аз замони хилофати Алӣ зиёда аз 12 маврид ашъори мухталиф аз тарҷума бозмондааст. Дар ин ҳол, агар мутарҷими “ал-Футӯҳ”-ро ду нафар пиндорем ва мутарҷими бахши дуёмо Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Абӯбакри Мобижнободӣ ҳисобем, шояд матолиби мазкур аз қалами тарҷумаи Мобижнободӣ берун мондааст. Аз чониби дигар, шояд хангоми нусхабардорӣ аз чониби котибон ин маҳзуфот ба амал омада бошад. Чун аз қавли мусахҳеҳи китоб бармеояд, ки котибони ин нусхаҳо низ мисли котибони осори дигар ба саҳву хатоҳо роҳ дода, ба матни асли таъғйироту иловаҳои ҷузъиеро ворид намудаанд. Мутаассифона, аз ному насаби котибон дар нусхаҳо ишора нарафтааст ва танҳо бо зикри “камтарин бандае аз бандагони Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Абӯбакр” (7, с. 21) қиёбат шудааст.

Аз таҳлилҳои фавқуззикр аён мегардад, ки ҳарчанд тарҷумаи “ал-Футӯҳ” дар муқоиса бо таърихномаҳои дигари исломӣ аз сарчашмаҳои дастаи аввал маҳсуб намеёбад, аммо аз чанд ҷиҳат дорои аҳамият ва арзиши босазо мебошад, ки метавон онро бо чанд нукта тавзеҳ намуд:

1. Асари мазкур, пеш аз ҳама, тарҷумаи яке аз маъхазҳои асрҳои аввали ислом буда, мутарҷим бо истифода аз сарчашмаҳо ва манобеи дигари садри ислом баъзе аз маълумотро такмил ва гоҳе матлабҳои нодирро ба он илова намудааст.

2. Арзиши адабии асар яке аз мухтассоти тарҷума ба ҳисоб меравад, ки мутарҷим бо истифода аз санъатҳои адабӣ ва шарҳу тавзеҳи ашъору абёти арабию форсӣ, истифодаи таркиботу таъбироти зебову дилнишини забони форсӣ матни тарҷумаро зебу зиннат додааст. Мутарҷим гоҳе матлабро бо овардани ашъори ҳудаш ва гоҳе аз сурудаҳои дигарон, бо замима намудани мисраҳо, муаллақоти месозад. Шеваи тарҷумаи ашъор дар ин таърихнома чунон аст, ки мутарҷим қаблан маънои байтҳоро дар дохили наср шарҳу тарҷума мекунад ва баъдан ҳуди байтро барои ғановати маъно ва тасдиқи фикр дар охир замима мекунад. Гоҳе ба ивази тарҷумаи ашъор абёти ҳаммаъноро аз гӯяндагони дигар меоварад, ки ин равишро наметавон тарҷумаи саҳеҳ номид.

3. Ҳамзамон мутарчим баробари интиҳоб намудани равиши тарҷумаи маъноӣ ва ба қор бурдани шеваи содаву раво ба шакли дoston баён кардани ҳодисоту воқеоти таърихӣ матни асарро ҷолибу роғиб ва забони онро салису беолоиш гардондааст.

4. Шеваи навиштор ва ниғориши матни тарҷума ба қарни шашуми ҳиҷрӣ мансуб будани асарро тасдиқ менамояд. Зеро, дар тарҷума тарзи навишти баъзе калимаҳои дар қарни шашум роиҷ, дар ақсари осори ин давр мушоҳида мешаванд ва тибқи қавоиди навишторӣ имрӯз, ки он шакл нодуруст ва мансӯх ҳисобида шудааст, дар матни тарҷума зиёд ба ҷашм мерасанд.

5. Тарҷумаи “ал-Футӯҳ”-и мансуб ба Ҳиравӣ бо усули тарҷумаи озод тарҷума шуда, гоҳо аз қолаби тарҷума куллан берун рафтааст. Ҷунонӣ қайд гардид, ниғоҳ доштани амонати муаллиф, ки яке аз шартҳои асосии илмӣ тарҷума махсуб мешавад, дар тарҷумаи мазкур риоя нашудааст.

Ҷои тазаққур аст, ки аз матни аслий, яъне “ал-Футӯҳ”-и арабӣ то имрӯз дар тамоми ҷаҳон танҳо як нусха дарёфт шудааст, ки ҷилди аввали он ҳам дар маҷмӯаи китобҳои арабии китобхонаи Гётеи Олмон ва ҷилдҳои дуюму сеюми он бошад дар китобхонаи Тубкописарои Туркия мавҷуд аст. Нусхаи арабии “ал-Футӯҳ” тавассути Али Ширӣ(6) соли 1991 дар Бейрут таҳқиқ ва тасҳеҳ гардида, дар 9 муҷаллад нашр шудааст.

Тарҷумаи форсии “ал-Футӯҳ” бошад, бино бар қавли муҳаққиқон ва феҳрист-нигорон (14,6, с. 4435;15,2, с. 884) дар китобхонаҳои ҷаҳон зиёда аз 55 нусха мавҷуд аст. Мусахҳеҳи тарҷумаи форсии “ал-Футӯҳ” Ҷуломризои Таботабои Маҷд(7) ҳашт нусхаи тарҷумаи форсии онро дар даст дошта, нусхаи ҳудашро асосан аз рӯи нусхаи Оденбург ва барои муқаммал сохтани баъзе матолиби ноҳонову ғалатдор ва ҳазфшудаву соқитташуда аз рӯи ҳафт нусхаҳои дигар истифода намудааст.

Дар охир ба таври ҳулоса метавон гуфт, ки тарҷумаи “ал-Футӯҳ” бо сабки содаву раво, бо равиши тарҷумаи озод, бо истифодаи таъбироту таркиботи нодир, зарбулмасалҳои фасеҳи форсӣ ва ашъори ноби форсӣ арабӣ тадвин шуда, аз уммаҳоти осори мансури забони форсӣ ба шумор меравад ва дар байни кутуби таърихӣ садри ислом назари он ангуштшумор мебошад.

Пайнавишт:

1. *Оинаванд, Содиқ. Илми таърих дар густираи тамаддуни исломӣ. - Техрон: наҷӯҳишироҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1377.-712 саҳ.*
2. *Алиакбари Дехҳудо. Луғатнома.(CD-ROM), Ривояти дуввум, 2002.*
3. *Ҳоҷӣ Халифа. Қашф уз-зунун ан асомиал қутуб ва-л-фунун. Таҳқиқ Муҳаммад Шарафуддин Ёлтақов Ҷ.1-2. – Бейрут-Лубнон: Дор эҳё ат-туррос ал-арабӣ, 1360/1941. -2056с.*
4. *Ёқут, Ҳамавӣ. Мӯъҷам ул-удабо. Тарҷумаи Абдулмуҳаммади Ояӣ. – Техрон: Суруш, 1381. Ҷ.1-2. -1392 саҳ.*
5. *Зирақӣ, Хайриддин. ал-Аълм. -Ҷ.1-8. Бейрут, Дор ул-илм лил маллоийн. – 1989. – Ҷ.1. -340 саҳ.*
6. *Абумуҳаммад, Аҳмад ибн Аъсам ал-Куфӣ. Китоб ал-футӯҳ. Ҷ.1-9. Таҳқиқ Али Ширӣ. Бейрут, Дор ул-азво,1411/1991.*

7. Ибни Аъсами Куфӣ. ал-Футӯҳ. Тарҷумаи Муҳаммад ибни Аҳмади Муставфӣи Ҳиравӣ. Таҳқиқи Ғуломризои Таботабои Маҷд. Техрон: Интишиорот ва омӯзиши инқилоби исломӣ, 1372. – 1052 с.
8. Алӣ Ғуломи Даҳақӣ. Тарҷумаи “ал-Футӯҳ”-и Ибни Аъсам./ Маҷмӯаи мақолоти ҳафтумин маҷмаи устодони забон ва адаби форсии ҷаҳон. - Техрон, 1431. – Саҳ.22-31.
9. Дабири Сиёқӣ. Аъсам. Доират ул-маорифи бузурги исломӣ. – Ҷ. 3, с 26.
10. Ҳермон Эте. Таърихи адабиёти форсӣ. Тарҷумаи Содик Ризозода Шафақ. - Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашири китоб, 1356. -361 саҳ.
11. Сафо, Забехулло. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷилди 3, баҳии 2. - Техрон: Фирдавс, 1373/1953.
12. Маликушиуаро Баҳор. Сабкиносии ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. - 570саҳ.
13. Воқидӣ, Муҳаммад ибни Умар. Кито ур-радда маъа набза мин футуҳ ал-Ироқ ва зикр ил-Мусно ибн Ҳориса ашШайбонӣ. Таҳқиқ Яҳё ал-Ҷабурӣ. – Бейрут, дор ул-ғарб ул-исломӣ, 1410/1990. – 231 саҳ.
14. Феҳриствораи китобҳои форсӣ. Ба кӯшиши Аҳмади Мунаввӣ. Ҷ.3, баҳии ҳаштум: Таърихи наёмбарону имомон. Техрон, 1382/2003. - 1041 саҳ.
15. Стори, Чарлз Амброуз. Персидская литература. Био-библиографический обзор (в трёх частях). Перевод с английского, переработан и дополнен Ю.Э.Брегель. – Ҷ.1.- Москва, Восточной литературы, 1972. -694 стр.

Reference Literature:

1. Oinavid, Sodik. Historical Science in the Development of Islam. - Tehran: Institute of humanitarian-cultural sciences, 1377hijra. – 712 pp.
2. Aliakbari Dehkudo. Dictionary (CD-ROM format), the second edition, 2002.
3. Hoji Khalifa. Kashf uz-zunun an asomial kutub va-l-funun (Discovery and Examples of Books and Subjects). Under the editorship of Muhammad Sharafuddin Yotaqoyo. – V.V. 1-2. – Beirut – Lebanon: Arabic Heritage publishing-house, 1360hijra/1941. – 2056 pp.
4. Yoqut, Hamavi. Mu'jam ul-Ydabo (Crowd of Scholars). Translated by Abdulmuhammadi Oyati. - Tehran: Surush, 1381hijra. – V.V. 1 – 2. – 1392 pp.
5. Zirakli, Khayriddin. Al-A'lon. – V.V. 1 – 8. – Beirut: Scientific publishing-house, 1989. – V.1. – 340 pp.
6. Abdumuhammad, Ahmad ibn A'sam al-Kufi. The Book of Conquests. – V.V. 1 – 9. Under the editorship of Ali Shiri. – Beirut: Dor ul-azvo, 1411/1991.
7. Ibni A'sami Kufi. Conquests. Translated by Muhammad ibni Ahmadi Mustavfii Hiravi. Under the editorship of Ghulomrizoi Tabotaboi Majd. - Tehran: Publications and the Study of Islamic Revolution, 1372hijra. – 1052 pp.
8. Ali Ghulomi Dahaki. Translation of «The Book of Conquests» Done by Ibni A'sam./ Materials of articles of the seventh collection of the teachers of Persian language and world literature. – Tehran, 1431hijra. – pp. 22 – 31.
9. Dabiri Siyoki. A'sam. A Big Islamic Encyclopedia. – V.3. – p.26.
10. Hermon Ete. The History of Persian Literature. Translated by Sodiq Rizozoda Shafaq. - Tehran: The Institute of Translation and Publishing of Books, 1356hijra. – 361 pp.
11. Safo, Zabehullo. The History of Iran Literature. – V.3. The second part. - Tehran: Firdaws, 1373hijra/1953.

12. *Malikushshuaro Bahor. Stylistics or the History of Persian Prose Development.* - Dushanbe: Bukhara, 2012. – 570 pp.
13. *Voqidi, Muhammad ibni Umar. Kit our-Radda ma`a nabza min futuh al-Iraq va zikr il-Musno ibn Horisa ash-Shaybani. Under the editorship of Yahyo al-Jaburi.* – Beirut: Dor ul-Gharb ul-Islami, 1410hijra/1990. – 231 pp.
14. *Literature of Persian Books. Compiled by Ahamdi Munzavi.* – V.3. *The eighth part: The History of Prophets and Imams.* – Tehran, 1382hijra/2003. – 1041 pp.
15. *Story, Charlz Ambrouz. Persian Literature. Bibliographical Survey (in three parts). Translation from English, revised and enlarged by Yu. E. Bertels.* – V.1. - Moscow: Oriental Literature, 1972. – 694 pp.